

УДК 378.622–051.002.1:130.123.3

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ
ПОТРЕБИ У ТВОРЧІЙ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ****Марина Кабанець***Донецький національний університет
вул. Університетська, 24, 83055 Донецьк, Україна*

Розглянуто теоретичні засади формування у майбутніх інженерів потреби у творчій самореалізації, сутність поняття “потреба особистості у творчій самореалізації”, критерії та показники сформованості потреби, педагогічні умови її формування у вищих технічних навчальних закладах.

Ключові слова: самореалізація, творчість, потреба в творчій самореалізації.

В умовах сьогодення попит на фахівців з розвиненими творчими якостями та бажанням застосовувати творчий підхід до виконання своїх професійних обов’язків безупинно зростає. Особливо це стосується випускників вищих технічних навчальних закладів, оскільки наукомістке виробництво та високоефективні технології стають дуже вимогливими до професійного рівня інженера. Однією з найважливіших рис сучасного інженера є здатність до творчості. Як стверджує В. Андреев, якість підготовки фахівця в сучасних умовах визначається не стільки рівнем його знань, скільки його професійно-творчим потенціалом, тобто тим, наскільки він сформувався як творча особистість [3, с. 7].

Проблема формування творчої особистості майбутнього інженера під час його навчання у вищому технічному навчальному закладі не може бути вирішена без цілеспрямованих та систематичних зусиль з боку викладачів. І ці зусилля мають бути спрямовані, насамперед, на формування та розвиток мотивації до творчості, а саме потреби особистості у творчій самореалізації.

Ставили за мету розкрити теоретичні засади формування у майбутніх інженерів потреби у творчій самореалізації.

Вивчення літературних джерел з цієї проблеми сформувало думку про те, що найбільш важливим теоретичним підґрунтям для визначення сутності досліджуваного явища та підходів до впливу на ефективність формування зазначеної потреби стали концепції антропологічного та гуманістичного напрямів філософії, психології та педагогіки. У сучасній психолого-педагогічній літературі простежується значний інтерес до важливого відкриття гуманістичної психології та педагогіки – концепції самоактуалізації та самореалізації особистості. Ці теорії суттєво трансформують уявлення про

рушійні сили та механізми розвитку людини, про механізми формування особистості в педагогічному процесі. Одними з основних концептуальних положень гуманістичної психології, які є важливими в контексті досліджуваної проблеми, стали положення про те, що людина наділена потенціями до безперервного розвитку та самореалізації, які є частиною її природи, і те, що людина – це активна, інтенціональна, творча істота. Головне в особистості (згідно з гуманістичною психологією) – спрямованість у майбутнє, до вільної реалізації своїх потенцій, особливо творчих. Центральне місце відводиться потребам.

Більшість психологів вважають, що людина не може зробити чогось, не роблячи цього водночас заради якоїсь зі своїх потреб. Виникнення потреби є механізмом, який запускає активність людини на пошук та досягнення мети, яка може задовольнити цю потребу. Джерелом творчої активності є потреба творити.

Оскільки творчість досліджують представники декількох галузей науки (філософія, психологія, соціологія, педагогіка), кожна з яких має свій категоріальний апарат, своє бачення поля дослідження, наявна певна розбіжність у термінології. Зокрема, рушійну силу процесу творчості називають “потребою в самоактуалізації” (А. Маслоу, Л. Попов, К. Роджерс), “потребою в творчості” (Л. Божович, Є. Ільїн, О. Мелік-Пашаєв, Ю. Орлов, Є. Рапацевіч, В. Тарасенко, Р. Френкін, П. Фресс), “потребою в творчій самореалізації” (Р. Зобов, В. Келасьєв, М. Масанорі, Н. Посталюк), “потребою в творчій діяльності” (В. Козленко, Е. Чугунова), “потребою в творчій праці” (І. Бестужев-Лади), “потребою в творчій трудовій діяльності та самореалізації” (А. Вишняк, Є. Донченко, В. Тарасенко, Л. Сохань), “потребою в життєтворчості, в реалізації себе в професійній діяльності” (Е. Зеєр), “потребою творення” (М. Єнікєєв), “потребою в самовираженні” (В. Шадриков), “потребою в самореалізації” (М. Єнікєєв, М. Михайлов, Ю. Орлов), “потребою в цілеспрямованій реалізації усвідомлюваних особистістю здібностей” (О. Добрянський, І. Мартинюк), “потребою в продуктивній самореалізації” (А. Шмельов).

Проаналізувавши погляди та визначення зарубіжних і вітчизняних психологів та педагогів, взявши за основу погляд Р. Онуфрієвої та П. Кравчука на творчість як на процес самореалізації (“самоздійснення”) особистості, ми дійшли висновку, що терміном, що узагальнює різні погляди на досліджувану проблему, може бути поняття “потреба в творчій самореалізації”. Це синтезуюча потреба, об’єктом якої є не одна якась діяльність, а творча активність в будь-якій діяльності особистості.

Потребу в творчій самореалізації ми трактуємо як відображення у свідомості потреби особистості в найбільш повному виявленні, розвитку та застосуванні своїх сутнісних сил та потенційних можливостей в діяльності зі

створення нових, оригінальних матеріальних чи духовних цінностей, які мають об'єктивну чи суб'єктивну значимість, метою якої є самоствердження власного "Я" та самоствердження людини у суспільстві.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях є велика кількість поглядів на природу потреб особистості, їх класифікацію залежно від критерію, який беруть за основу. У контексті нашого дослідження основоположною є теорія А. Маслоу, який бере до уваги потребу особистості в творчій самореалізації. Особливість теорії А. Маслоу полягає в ієрархізації потреб людини: вони групуються за окремими категоріями, які розташовуються в ієрархічному порядку, в основі цієї ієрархії є базові, або первинні, потреби [5]. На вищому рівні розташовується потреба в творчості та самоактуалізації. Внаслідок задоволення саме цієї потреби особистість стає індивідуальністю, реалізує свої потенції, досягає самовираження.

Наукові дослідження на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки мають тенденцію до переходу від розробки загальної теорії творчості до знаходження шляхів розвитку творчих якостей особистості учня або студента, формування та розвитку творчих умінь. Оскільки в педагогічній практиці останніми десятиріччями ХХ століття та на початку ХХІ століття в усьому світі стали приділяти велику увагу вихованню творчої особистості, розвитку її творчого потенціалу, було створено багато оригінальних та ефективних технологій і методик навчання творчості. Однак питання про можливість навчання творчості залишається дискусійним. Наша принципова позиція збігається з більшістю російських і вітчизняних психологів та педагогів: творцем є особистість; творчі досягнення може демонструвати не тільки виняткова, геніальна особистість, а будь-яка людина, в якій під впливом сприятливих умов сформована потреба самореалізуватися в творчості, розвинуті особистісні риси творця за умови її затребуваності суспільством.

Є певна кількість загальновизнаних методик, які сприяють розвитку творчих здібностей особистості (морфологічний аналіз, синектика, методи контрольних питань, матриць відкриття, мозкового штурму, творчого інженерного конструювання, психоевристичного програмування, гірлянди випадковостей та асоціацій, стратегія семикратного пошуку, ТРІЗ Г. Альтшулера, КАРУС В. Моляко та ін.). На нашу думку, застосування подібних методик навчить інженера або майбутнього інженера робити винаходи, застосовувати творчі підходи, якщо в нього вже є прагнення до творчості, і вони, безсумнівно, збільшать це прагнення. Але першим кроком в цьому напрямку має бути формування потреби майбутнього інженера самореалізуватися саме в творчості. Аналіз діяльності вищих навчальних закладів з цього напрямку свідчить, що систематична та цілеспрямована робота в цьому напрямі не ведеться.

Дослідження складових елементів потреби особистості в творчій самореалізації дає нам змогу сформулювати критерії її сформованості:

- зацікавленість, захопленість творчою діяльністю, розвиток діяльності з ініціативи суб'єкта;
- пізнавальна спрямованість;
- ціннісні орієнтації особистості на самореалізацію в творчості;
- креативність особистості.

Критерії, відповідні їм показники рівня сформованості потреби особистості у творчій самореалізації та методи їх діагностики наведено у таблиці:

Критерій	Показники	Ступінь прояву показників	Методи діагностики
1	2	3	4
Зацікавленість творчою діяльністю, розвиток діяльності з ініціативи суб'єкта	Позитивні емоційні переживання, які виникають у особистості під час творчої активності	1. Високий 2. Середній 3. Низький	Спостереження
	Виконання завдань у більшому, ніж вимагалось, обсязі; прагнення виконувати необов'язкові, неоцінювані завдання	1. Виконує 2. Не виконує	
	Ініціативність особистості у виборі шляхів вирішення проблеми, надання переваги творчим підходам	1. Високий 2. Середній 3. Низький	
	Захопленість змістом творчої діяльності	1. Високий 2. Середній 3. Низький	
	Зацікавленість у процесі, а не в результаті діяльності	1. Зацікавлений 2. Незацікавлений	
Пізнавальна спрямованість	Використання додаткових джерел інформації	1. Сильна виразність 2. Помірна виразність 3. Слабка виразність	Анкетування (анкета "Пізнавальна спрямованість"), спостереження
	Схильність піддавати сумніву очевидне		
	Здатність помічати і формулювати проблему		
	Постановка запитань, бажання здобути нові знання		

1	2	3	4
Ціннісні орієнтації особистості на самореалізацію в творчості	Сприйняття творчості як невід'ємної частини людського існування	1. Сформовані 2. Частково сформовані 3. Несформовані	Ранжування (поділ за рангом професійних і особистісних якостей інженера)
	Розуміння необхідності реалізувати свої здібності в професійній діяльності		
	Самоствердження за допомогою творчості		
	Бажання та здатність цілеспрямовано систематично працювати над самовдосконаленням, розвитком своїх творчих здібностей		
Креативність особистості	Допитливість	1. Дуже високий рівень 2. Високий рівень 3. Середній рівень 4. Низький рівень 5. Дуже низький рівень	Експертна оцінка (оцінка креативності експертами за допомогою опитувальника Рензуллі)
	Здатність вирішувати проблему нестандартними шляхами		
	Незалежність у вираженні думок		
	Здатність ризикувати		
	Багата уява		
	Упевненість у собі, віра у власні можливості		
	Адекватна оцінка власних досягнень		

Після застосування вищезазначених методів дослідник робить висновок про рівень сформованості потреби особистості у творчій самореалізації, серед яких виділяють три: високий, середній та низький. Кожен з них відображає різний ступінь розвитку її компонентів [4].

Вплив на мотиваційну сферу студентів – це складний процес, який потребує непрямих дій, що зумовлює важливість узяття до уваги вікових особливостей студентів, закономірностей формування потреб особистості та особливостей перебігу творчої активності. Якщо правильно організована робота в цьому напрямі, потреба у творчій самореалізації набуде властивості саморуху і розвиватиметься далі.

Процес формування потреби майбутніх інженерів у творчій самореалізації набуває ефективності за таких умов:

- а) впровадження спецкурсу “Творча самореалізація інженера” на 1-му курсі вищого технічного навчального закладу;
- б) створення творчої атмосфери в педагогічному процесі;

в) навчання студентів рефлексії власної творчої діяльності.

У межах спецкурсу повинні бути викладені такі теми: “Специфіка інженерної діяльності у сучасному суспільстві”, “Самореалізація особистості”, “Потреби особистості”, “Творчість”, “Рефлексія”, “Методи розвитку творчих здібностей”. На практичних заняттях студенти повинні мати можливість з’ясувати рівень розвитку своїх творчих здібностей та наявність творчого потенціалу за допомогою запропонованих тестів. Також декілька практичних занять відводиться для розвитку творчих здібностей та підвищення рівня творчого потенціалу за допомогою вправ [6].

Створення творчої атмосфери у педагогічному процесі передбачає:

1. Творчу активність студентів та викладачів, їхню співтворчість. Для формування потреби самореалізуватися саме в творчій діяльності необхідно студента зробити суб’єктом такої діяльності, яка спочатку може бути засобом задоволення якоїсь іншої потреби (наприклад, потреби у самоповазі, потреби визнання, статусних потреб). Але творча активність має самомотивувальну тенденцію, вона сама себе стимулює і згодом стає самодостатньою цінністю. Крім того, співпраця, співтворчість викладача і студента демократизує навчально-виховний процес. Найбільший виховний ефект, як стверджують багато педагогів, досягається в ситуаціях, коли викладач і студент разом вирішують завдання, відповіді на яку не знає ні той, ні інший.

2. Формування внутрішньої свободи особистості. Щоб особистість відчула потребу самореалізуватися саме в творчості, вона має бути внутрішньо вільною, що передбачає власний контроль людини над тим, що відбувається з нею, відповідальність за свої успіхи та невдачі. Цей принцип реалізується за допомогою диференційованих творчих завдань, складність яких студент може обрати сам відповідно до своїх здібностей та інтересів. Наступним кроком у цьому напрямі має бути самостійна постановка творчих задач самими студентами. Слід намагатися як можна менше втручатися в процес творчості, менше контролювати, а надавати студентам можливість контролювати свою діяльність та відповідати за свої власні зусилля та досягнення.

3. Довіру та віру в можливість особистості, позитивне сприйняття особистості. Плідна взаємодія учасників педагогічного процесу може бути тільки в тому випадку, якщо між ними налагоджено контакт, що потребує від викладача вміння сприймати кожну особистість студента такою, як вона є, без негативних оцінок та наставлянь. Щоб у людини з’явилося бажання творити, вона має бути впевнена, що її ідеї будуть прийняті та не будуть осміяні, її не повинен турбувати страх помилитися. Віра в свої можливості, у власну надзвичайність, сприйняття себе як людини творчої є вихідною умовою творчості.

4. Зворотний зв'язок замість оцінювання творчої діяльності. Кожен педагогічний вплив може мати для студента різний зміст. Якщо педагогічний вплив сприймається студентом як зворотний зв'язок, тобто інформація про успіхи, про сильні та слабкі сторони студента, то він підсилює почуття автономності, компетентності. У такому випадку студент розуміє, що його власні зусилля допомогли йому досягти успіху, отже, він і надалі докладатиме великих зусиль заради успіху. Якщо ж педагогічний вплив сприймається як контроль над діяльністю, то це знижує мотивацію особистості та впевненість у своїх силах [2].

5. Опору на позитивні емоції під час творчої діяльності. Одним з найважливіших чинників формування потреби особистості у творчій самореалізації є переживання позитивних емоцій під час творчої активності. Найголовніше, що приведе до розвитку потреб або мотивів якоїсь діяльності, – це поєднання позитивних емоцій, а саме задоволення, із певною діяльністю. Позитивні емоції під час творчої діяльності особистість може отримати, по-перше, від самого процесу творчої активності, реалізації своїх потенційних можливостей, розкриття своїх здібностей. По-друге, людина отримує задоволення від результату своєї діяльності. По-третє, позитивні емоції викликає і висока оцінка процесу та результатів творчої діяльності іншими людьми.

Ще однією умовою формування потреби особистості в творчій самореалізації слід вважати навчання студентів рефлексії та застосування рефлексивного аналізу в педагогічному процесі. Рефлексію в педагогічному процесі трактують як “усвідомлення способів діяльності, знаходження її смислових особливостей, виявлення освітніх прирощень учня та вчителя” [7, с. 44]. За допомогою рефлексивного аналізу виявляють способи творчої діяльності, усвідомлюють ідеї, які з'явилися в результаті цієї діяльності, формулюють проблеми, які виникли, намічають шляхи їх вирішення, виявляються труднощі та причини їх виникнення. Рефлексія допомагає використовувати способи творчої діяльності не методом проб і помилок, а обмірковано, що зробить її ефективнішою і приведе до повнішої самореалізації особистості. У разі невдач та ускладнень рефлексивний аналіз спрямовують на пошук їх причин, коли усвідомлюють неправильні способи дії, формують критичне ставлення до них, після чого застосовують ширше коло способів, висувають гіпотези, в результаті чого може виникнути інтуїтивне вирішення проблеми, яке потім обґрунтовують.

Підсумовуючи, зазначимо, що інженерна діяльність на сучасному етапі розвитку суспільства, крім ґрунтовної спеціальної підготовки, вимагає від фахівця високого рівня творчого потенціалу, що передбачає й розвинуту потребу в творчій самореалізації, яка має бути сформована під час навчання у ВНЗ. Вплив на мотиваційну сферу студентів – це складний процес, який

потребує непрямих дій, що зумовлює важливість урахування вікових особливостей студентів, закономірностей формування потреб особистості та особливостей перебігу творчої активності.

Подальшої розробки потребують шляхи та методи створення творчої атмосфери у педагогічному процесі ВНЗ, педагогічні засоби впливу на формування творчої мотивації особистості.

1. *Божович Л. И.* Проблемы формирования личности // Под ред. Д. И. Фельдштейна. Москва; Воронеж, 1995.
2. *Занюк С.* Психология мотивации. К., 2001.
3. Интенсификация творческой деятельности студентов / Науч. ред. В. И. Андреев, Г. Мельхорн. Казань, 1990.
4. *Кабанець М. М.* Діагностика сформованості потреби особистості у творчій самореалізації // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. "Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України", 20–22 верес. 2007р., м. Ялта. Ч.1. Ялта, 2007. С. 81–86.
5. *Маслоу Абрахам.* Мотивация и личность. СПб., 2003.
6. Навчальний план та програма спецкурсу для студентів вищих технічних навчальних закладів "творча самореалізація інженера" / Авт. М. М. Кабанець. Донецьк, 2006.
7. *Хуторской А. В.* Развитие одарённости школьников: Методика продуктивного обучения: Пособие для учителя. М., 2000.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING ENGINEERING STUDENTS' NEED FOR CREATIVE SELF-ACTUALIZATION

Maryna Kabanets'

*Donets'k National University
Universytetska Str., 24, UA – 83055 Donets'k, Ukraine*

The article is devoted to the theoretical foundations of developing engineering students' need for creative self-actualization. It depicts the essence of the concept "need for creative self-actualization", criteria and indicators of the developed need, and reveals some pedagogical conditions of need developing at technical universities.

Key words: self-actualization, creativity, need for creative self-actualization.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ У БУДУЩИХ
ИНЖЕНЕРОВ ПОТРЕБНОСТИ В ТВОРЧЕСКОЙ
САМОРЕАЛИЗАЦИИ**

Марина Кабанец

*Донецкий национальный университет
ул. Университетска, 24, 83055 Донецк, Украина*

Рассмотрены теоретические основы формирования у будущих инженеров потребности в творческой самореализации, сущность понятия “потребность личности в творческой самореализации”, критерии и показатели сформированности потребности, педагогические условия ее формирования в высших технических учебных заведениях.

Ключевые слова: самореализация, творчество, потребность в творческой самореализации.

Стаття надійшла до редколегії 11.06.2008

Прийнята до друку 09.10.2008